

Ю. В. Мазур,

к. е. н., декан стаціонарних та заочних форм навчання

Навчально-наукового інституту управління, економіки та бізнесу,

доцент кафедри маркетингу, Міжрегіональна Академія управління персоналом

ORCID ID: 0000-0002-4728-4640

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.4.44

РИНКОВІ ВІДНОСИНИ У СИСТЕМІ ВИЩОЇ ОСВІТИ — ОБ'ЄКТИВНА ЗАКОНОМІРНІСТЬ СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

Yu. Mazur,

PhD in Economics, Dean of Full-time and Part-Time Forms of the Educational and Scientific Institute of Management, Economics and Business, Associate Professor of the Department of Marketing, Interregional Academy of Personnel Management

MARKET RELATIONS IN THE HIGHER EDUCATION SYSTEM — OBJECTIVE REGULARITY OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF SOCIETY

Обґрунтовано умови розвитку ринку у системі освіти: реалізація принципу децентралізації управління освітою шляхом розмежування компетенцій, повноважень та відповідальності між її різними рівнями. Доведено необхідність розгляду значно більшої кількості альтернатив при прийнятті рішення про інвестування коштів у освіту як для органів управління, так і для окремих закладів освіти, підприємств та громадян.

Викладено причини розвитку ринкових механізмів в освітній сфері з позицій біологічної економії. Представники цього напряму розглядають економіку як аналогію екологічної системи, що має специфічні особливості. Визначено, що якщо попит є найголовнішим обмежувачем зростання тієї чи іншої галузі, то єдиним способом виживання та процвітання для будь-якої фірми чи галузі має бути задоволення попиту споживачів. Це можна зробити двома способами: або спеціалізуватися на виробництві специфічних товарів, попит на які є постійним, але не високим (з позицій біології це буде називатися захопленням екологічної ніші, що пустує), або випускати загальнопоширену продукцію з витратами нижчими, ніж у конкурентів.

Доведено, що особливості модернізації освітньої системи визначаються тим місцем, яке займає освіта в сучасному стійкому розвитку національної економіки, а також тим, що освіта перетворюється на одну з найширших і найважливіших сфер людської діяльності, яка найтіснішим чином переплетена з усіма іншими сферами життя: економікою, політикою, сферами як матеріального виробництва, так і духовного життя.

Проведений аналіз показав, що розвиток ринку освітніх послуг в Україні лише тоді призводить до значних позитивних ефектів, коли дотримуються такі умови: має існувати реальна конкуренція між виробниками освітніх послуг; можливість фіксувати при укладанні договорів, насамперед, вимоги щодо якості освітніх послуг, а не тільки їх кількісні характеристики.

The conditions of market development in the education system are substantiated: implementation of the principle of decentralization of education management by delimitation of competencies, powers and responsibilities between its different levels. The necessity of considering a much larger number of alternatives when deciding on investing in education for both government agencies and individual educational institutions, enterprises and citizens has been proved.

The reasons for the development of market mechanisms in the field of education from the standpoint of biological economy. Representatives of this trend consider the economy as an analogy of the ecological system, which has specific features. It is determined that if demand is the main constraint on the growth of an industry, then the only way to survive and prosper for any company or industry should be to meet consumer demand. This can be done in two ways: either to specialize in the production of specific goods, the demand for which is constant but not high (from the standpoint of biology it will be called the capture of an empty ecological niche), or to produce common products at lower costs than competitors.

It is proved that the peculiarities of modernization of the educational system are determined by the place of education in the modern sustainable development of the national economy, as well as the fact that education is becoming one of the broadest and most important spheres of human activity, politics, spheres of both material production and spiritual life.

The analysis showed that the development of the market of educational services in Ukraine only leads to significant positive effects when the following conditions are met: there must be real competition between producers of educational services; the ability to record when concluding contracts, first of all, the requirements for the quality of educational services, not just their quantitative characteristics.

There are at least two ways to capture and control the quality of educational services. The first way is to record certain factors and conditions for the provision of educational services. This path is realized in the form of development of the system of licensing, certification and accreditation of educational institutions. The second way is to involve the end users in assessing the quality of educational services provided on a contract basis. The development of market relations in the education system involves the use of both methods of quality control of educational services provided on a contractual basis.

Ключові слова: вища освіта, модернізація освітньої системи, ринкові відносини, соціально-економічний розвиток суспільства.

Key words: higher education, modernization of the educational system, market relations, socio-economic development of society.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Ринок освітніх послуг функціонує на тих же принципах, що і традиційні ринки, водночас тут є чимало особливостей — це ринок товарів-послуг "довіри", виробництво та споживання їх збігаються за часом і місцем, вартість їх має тенденцію до зростання. Він має високу мультиплікативну ефективність, оскільки створює умови розвитку національної економіки загалом, освоєння нових галузей, регіонів, сфер діяльності. Освіта має властивості як приватного, так і суспільного блага. Особливістю цього ринку слід вважати його властивість "недотворювати" освіту, тому втручання держави стає тут об'єктивно є необхідним, але передбачає змішаний ринок. Проте за всієї значимості державних інвестицій у освіту, розвиток ринкових відносин тут є переважним чинником її ефективного функціонування. Необхідність впровадження ринкових механізмів у систему освіти обумовлюється цілою низкою об'єктивних причин.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Найбільші ідеологи політики вільного суспільного вибору Мілтон Фрідман, Фрідріх Август фон Хайєк, Людвіг фон Мізес дали повне, чітке обґрунтування не-

обхідності зменшення впливу держави на життя суспільства, у тому числі і в освітній сфері, узагальнивши причини запровадження ринкових механізмів у систему освіти. Мілтон Фрідман стверджує, що освіта має чітко виражені позитивні, але кількісно невизначені позитивні зовнішні ефекти, які він називає "сусідським ефектом". Наявність позитивних зовнішніх ефектів не є достатнім обґрунтуванням необхідності фінансувати та виробляти освітні послуги з боку держави.

Прибічники неокласичного напрямку виступають за розширення конкуренції в освітній сфері як результату політики сталого економічного розвитку. Конкуренція має існувати всіх рівнях — між освітніми установами, всередині освітніх установ і навіть між системами освіти різних країн.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є обґрунтування розвитку ринкових відносин у системі вищої освіти у якості об'єктивної закономірності соціально-економічного розвитку суспільства.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Для розвитку ринку у системі освіти необхідні й певні умови. Першою є реалізація принципу децентралізації

управління освітою шляхом розмежування компетенцій, повноважень та відповідальності між її різними рівнями. Подальший розвиток автономії освітніх установ як базисного принципу управління сучасною освітньою системою дозволить освітнім установам самостійно вирішувати ключові питання управління освітнім процесом. Повинна бути переглянута і роль держави у сфері освіти, вона має перестати безпосередньо керувати навчальними закладами, виступати в ролі організатора, а все активніше бути замовником та споживачем результатів освітніх послуг. Усе це сприятиме розвитку конкурентного середовища у сфері освіти, створенню ефективного ринку освітніх послуг, підвищенню ефективності функціонування вищої освіти та ринкової економіки загалом.

Органи державного управління освітою дедалі більше виступають у ролі покупців послуг освітніх установ, функції цих органів дедалі більше переміщуються зі сфери виробництва освітніх послуг у сферу захисту інтересів споживачів послуг закладів освіти. У новій освітній системі в основі відносин між органами управління освітою та закладами освіти лежить система укладання договорів на виконання освітніми установами замовлень на підготовку кадрів. Для ефективного функціонування цієї системи держава сприяє розвитку у сфері освіти конкурентної ринкової ситуації, конкуренції і на боці виробників, і на стороні споживачів освітніх послуг. Принцип розвитку конкурентного освітнього середовища, створення насиченого ринку освітніх послуг є найважливішим принципом управління сучасною освітою. Реалізація цього принципу передбачає розвиток нових економічних, у тому числі і ринкових механізмів у сфері освіти.

В Україні вимоги до якості освітніх послуг встановлюються за рахунок розвитку системи державних освітніх стандартів. Ці стандарти включають обов'язковий мінімум змісту основних освітніх програм, обсяг навчального навантаження, вимоги до рівня підготовки випускників, що виступають у новій системі освіти як основа оцінки рівня здобутої освіти, її якості. На основі державних освітніх стандартів створюється національна система контролю якості освіти.

Водночас є необхідність розгляду значно більшої кількості альтернатив при прийнятті рішення про інвестування коштів у освіту як для органів управління, так і для окремих закладів освіти, підприємств та громадян.

Цікавим є виклад причин розвитку ринкових механізмів в освітній сфері та з позицій біологічної економіки [1]. Представники цього напрямку розглядають економіку як аналогію екологічної системи, що має специфічні особливості. "Екосистеми є структурою з обмеженими ресурсами <...> у порівнянні з галузями, розміри яких обмежені споживчим попитом, а не відсутністю доступу до рідкісних ресурсів. За капіталізму фірми гинуть через відсутність у споживачів бажання платити за їх продукцію, а не через відсутність пропозиції. Економіка — структура, обмежена споживачем" [1].

Якщо попит є найголовнішим обмежувачем зростання тієї чи іншої галузі, то єдиним способом виживання та процвітання для будь-якої фірми чи галузі має бути задоволення попиту споживачів. Це можна зробити дво-

ма способами: або спеціалізуватися на виробництві специфічних товарів, попит на які є постійним, але не високим (з позицій біології це буде називатися захопленням екологічної ніші, що пустує), або випускати загальнопоширену продукцію з витратами нижчими, ніж у конкурентів. Витрати залежать від технічної продуктивності, а "... рівень технічної продукції залежить від технологічних зв'язків між машинним (традиційно фізичним) капіталом і людським капіталом" [1].

Дослідники використовують термін "learning curve" (крива навчання), що означає, як процес навчання дозволяє виконувати той чи інший вид робіт із найменшими витратами сил та енергії. Саме здатністю навчатися і відрізняється людина від решти тваринного світу: фраза "ви той, що ви їсте" може ставитися до мурах (колонія мурах є досить ієрархічним "суспільством" з чіткими функціями, які розрізняються у кожного шару піраміди; на думку біологів, подібний поділ праці у мурах і зробив цей вид найпоширенішим на земній кулі після людей), але фраза "ви той, що ви знаєте" більш правильно описує суть людської поведінки" [2].

Якщо знання і навички мають таку високу цінність, то головною проблемою з позицій сталого економічного розвитку стає не знаходження оптимального поєднання ефективності та справедливості шляхом перерозподілу суспільного багатства, а дещо інше завдання: "У постіндустріальній економіці корінна проблема полягає не в рівномірному розподілі споживання серед членів товариства, а рівномірному розподілі інвестицій у людський капітал. <...> У постіндустріальній економіці існують лише одні ліки проти бідності — розвиток освіти шляхом агресивних інвестицій. Істинний прогрес вимагає дійсно відкритого доступу до якісної освіти будь-якого американця, який забажає докласти зусиль для отримання знань" [3].

Прихильники біологічного підходу пропонують встановити квазі-ринкові відносини і припинити фінансування бюрократичних структур у системі шкільної освіти США. Більшість дослідників дотримуються думки, що другу пропозицію досить важко здійснити, тому що в освітній сфері відсутній чіткий поділ праці між чиновниками і власне викладацьким складом. Проведення такого поділу практично може вилитися у зведення особистих рахунків. Реальне скорочення бюрократичного паразитизму можна досягти лише ефективною політикою розвитку ринкових механізмів у освітній сфері.

Застосування висновків прихильників біологічної економіки до ситуації, що складається в системі освіти в Україні, дозволяє зробити такі висновки. По-перше, фінансування системи на рівні 2—4% ВВП веде до повної втрати конкурентоспроможності нашої країни на світовому рівні, що, зрештою, призводить до падіння рівня життя та формування технологічної залежності від інших, більш розвинених країн. По-друге, якість знань сьогодні є основною перевагою у конкурентній боротьбі за економічне лідерство. Тому показником ефективності будь-якої політики у сфері освіти мають стати знання учнів. Отже, чільну роль грають питання: як вивчати, чому вивчати, скільки часу приділяти засвоєнню тієї чи іншої освітньої компоненти. Розвиток ринкових відносин у системі освіти має сприяти виробленню універ-

сальних критеріїв якості освіти, ефективного контролю за кінцевими результатами освітньої установи будь-якої організаційно-правової форми, впровадження та застосування передових педагогічних методик.

Особливості модернізації освітньої системи визначаються, по-перше, тим місцем, яке займає освіта в сучасному стійкому розвитку національної економіки, а саме тим, що освіта перетворюється на одну з найширших і найважливіших сфер людської діяльності, яка найтіснішим чином переплетена з усіма іншими сферами життя: економікою, політикою, сферами як матеріального виробництва, так і духовного життя.

Попит на освітні послуги залежить від місця проживання населення, його соціального складу, доходів, цін на освітні послуги, доступності різних видів освіти, розвиненості освітніх послуг-замінників та перехресної еластичності попиту між ними, темпів зростання та часового коливання попиту на окремі освітні програми, способів отримання освіти (очна, заочна, дистанційна), ринкових характеристик освітніх послуг (масові, престижні, гостродефіцитні). До факторів попиту (а також пропозиції) на освіту можна віднести і законодавче середовище в освіті та інші інституційні фактори.

Дослідження ринкових механізмів у системі освіти відповідно до умов зростання суспільного добробуту, теорії компенсаційних виплат і теорії сталого розвитку національної економіки дозволили зробити висновок про те, що вони в цілому позитивно впливають на стійкий розвиток національної економіки. Тому завдання полягає у виявленні найбільш доцільних та ефективних механізмів розвитку ринкових відносин у сфері освіти в Україні.

Водночас, проведений аналіз показав, що розвиток ринку освітніх послуг в Україні лише тоді призводить до значних позитивних ефектів, коли дотримуються такі умови:

— по-перше, має існувати реальна конкуренція між виробниками освітніх послуг. Якщо конкуренція відсутня, то відносини покупця та постачальника освітніх послуг зводяться до формальностей. У разі укладання будь-яких типів контрактів з монополістом, який не має достатніх стимулів до пошуку ефективних шляхів надання освітніх послуг, може призвести лише до неефективного використання вкладених коштів;

— по-друге, важливою умовою функціонування та розвитку ринку освітніх послуг, ефективного використання відносин контрактного типу є можливість фіксувати при укладанні договорів, насамперед, вимоги щодо якості освітніх послуг, а не тільки їх кількісні характеристики. Якщо заклад освіти може виконувати контракти без урахування якісної сторони освітніх послуг, то майже напевно їхня якість погіршуватиметься.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Розвиток ринкових відносин у системі вищої освіти лише тоді призводить до значного позитивного ефекту, коли дотримуються такі умови:

— по-перше, має існувати реальна конкуренція між потенційними постачальниками освітніх послуг.

Якщо конкуренція відсутня, то поділ покупця та постачальника освітніх послуг, як правило, зводиться до формальності. Укладання контрактів з монополістом, який не має достатніх стимулів для пошуку ефективних шляхів надання освітніх послуг, може призвести до неефективного використання інвестицій.

— по-друге, важливою умовою функціонування та розвитку освітнього ринку, ефективного використання відносин контрактного типу є здатність фіксувати, під час укладання договорів, вимог до якості освітніх послуг, а не лише до їх об'ємних характеристик. Оскільки заклад освіти може формально виконати контракт без урахування якісної сторони освітніх послуг, то майже напевно їх якість погіршуватиметься порівняно з ситуацією, коли освітні послуги надаються під прямим адміністративним контролем органу державного управління.

Існують принаймні два шляхи фіксації та контролю виконання якості освітніх послуг. Перший шлях полягає в тому, щоб зафіксувати окремі фактори та умови надання освітніх послуг. Цей шлях реалізується у вигляді розвитку системи ліцензування, атестації та акредитації освітніх установ. Другий шлях полягає в тому, щоб залучити самих кінцевих користувачів до оцінювання якості освітніх послуг, що надаються на контрактній основі. Розвиток ринкових відносин у системі освіти передбачає використання обох способів контролю за якістю освітніх послуг, що надаються на контрактній основі.

Література:

1. Jena R.K. Measuring the impact of business management Student's attitude towards entrepreneurship education on entrepreneurial intention: A case study. URL: Computers in Human Behavior. Vol. 107, June. 2020. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2020.106275>
2. Rachwal T., Kilar W., Kawecki Z., & Wrobel P. Edukacja w zakresie przedsiebiorczosci w wychowaniu przedszkolnym, szkole podstawowej i szkolach srednich w swietle nowej podstawy programowej. Przesiebiorczosc — Edukacja. 2018. 14. Pp. 389—424. URL: <https://doi.org/10.24917/20833296.14.28>
3. Тимчук Л.І. Освіта дорослих в Україні: на шляху до інституалізації. Територія успіху. 2017. № 4. С. 13 — 14.

Referenses:

1. Jena, R.K. (2020), "Measuring the impact of business management Students attitude towards entrepreneurship education on entrepreneurial intention: A case study", Computers in Human Behavior, vol. 107, DOI: <https://doi.org/10.1016/j.chb.2020.106275>
2. Rachwal, T., Kilar W., Kawecki, Z., & Wrobel, P. (2018). "Entrepreneurship education in preschool, primary and secondary schools in the light of the new core curriculum", Przesiebiorczosc — Edukacja, vol. 14, pp. 389—424. DOI: <https://doi.org/10.24917/20833296.14.28>
3. Tymchuk, L.I. (2017), "Adult education in Ukraine: on the way to institutionalization", Terytoriia uspihku, vol. 4, pp. 13—14.

Стаття надійшла до редакції 05.02.2022 р.